

ЧЕТНИЧЕСКИЯТ ВЪПРОС В БЪЛГАРО-РУМЪНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ 1919-1923 г

СТЕФАН АНЧЕВ

След Първата световна война и присъдата на Парижката мирна конференция, четническият въпрос намира трайно присъствие в отношенията на България със съседите победители. Този проблем е и един от компонентите на добруджанския въпрос, превърнал се в основен за българо-румънските отношения между двете световни войни. През разглеждания от нас период той е особено болезнен поради непосредствената му обвързаност с бежанския въпрос и възникналите проблеми след ссквестъра на българските имоти. Действията на чети по българо-румънската граница в Южна Добруджа често се използва за груби обвинения от страна на Букурещ към София, като същевременно с това се разглежда и като сериозен повод за опасения на Румъния от ревизионистична българска акция по време, когато тя има затруднения във връзка с Бесарабия. Разбира се, всички тия обвинения са пресилени, но тяхното повдигане винаги създава така желаното от Румъния и останалите две съседки на България политическо напрежение, подчертаващо тяхната сила и роля на Балканите в резултат от завършилата война.

В следващите редове ще разгледаме четническият въпрос в българо-румънските отношения при управлението на земеделското правителство. В последно време на него бе отделено известно внимание що се отнася до външнополитическия му резонанс в политиката на двете държави¹. В настоящата статия в съвсем синтезиран вид ще очертаем развитието на четническият въпрос във вътрешната и външна политика на България и Румъния, както и известната му връзка с бесарабския въпрос. Освен публикуваните вече научни изследвания, за тази цел използваме и редица документи от архивите на ЦДИА, НА БАН, НАИИ, НБКМ-БИА, ЦВА, някои окръжни архиви, както и публикациите в редица политически вестници от този период.

* * *

В края на Първата световна война - след конференцията в Костенджа и предварителната активна дипломатическа кореспонденция между София и Берлин - България получава право да си възвърне цяла Добруджа до устието на р. Дунав. Радостта от свободата на Добруджа обаче е твърде кратка. Въпреки застъпените в Солунското примирие клаузи, българското правителство много скоро е принудено да изтегли войската и администрацията си от областта. Ежедневният тормоз и заплахи от готвещите се да нахлуят отново в Добруджа румънски военни и цивилни части принуждават правителството на Ал. Малинов и Т. Теодоров да възприемат идеята на Централния добруджански народен съвет (ЦДНС) за създаването на местна въоръжена милиция: това не противоречи на Хагската спогодба, забраняваща събирането на войници от военно окупирани области, като същевременно с това се явява и законен начин за въоръжаване на местното население. Образоването на добруджанска милиция е предпоставка тя да се използва при нужда за защита на българските интереси в областта, както и материален израз за сомоопределението на добруджанското население². Въпреки първоначалните пречки, съвсем скоро по инициатива на местните комитети е организирано записването на доброволци, включващо всички мъже от 18 до 40 годишна възраст³.

След сключването на примирието българското правителство се смята твърде ограничено във възможността си за по-решителна защита на българските национални интереси. Така в края на октомври 1918 г. то става напълно пасивно към предложението на бесарабските българи да окаже военна подкрепа на тяхната въоръжена съпротива срещу непоносимия румънски режим⁴. По-късно, то не само че не подкрепя предложението на ЦДНС за създаването на местно самоуправление в Добруджа, но и спомага да се ликвидира въоръжената съпротива на населението срещу съгласено-румънската окупация⁵. Още преди окончателното решение на съдбата на Добруджа и въпреки официалния протест на българското правителство, започва преминаването на цивилно облечени румънски военни и жандармерийски поделения, последвани от формена стража, които до 22 ноември 1918 година

заемат добруджанския дунавски бряг от Силистра до Черна вода. Под тяхно прикритие и със съдействието на френските окупационни войски се извършва прехвърлянето на големи румънски банди, стигащи понякога до 800 души, които нападат местното население, подлагайки го на масови репресии и убийства⁶.

* * *

След окупацията на Южна Добруджа от Румъния през 1913 г. около 25 хил. българи са принудени да напуснат родните си огнища. Подписването на Ньойския диктат увеличава още повече техния брой. Според някои данни, тогава вече около 50 хил. добруджанци търсят подслон и защита в България⁷.

До голяма степен, официалните отношения между България и Румъния през цялото самостоятелно управление на земеделското правителство са свързани с така наречения четнически въпрос. Възникването му в Южна Добруджа е резултат от отминалата война и рожба на следвоенните мирни договорености. Погледнато в по-общ план най-многобройни са случаите на разбойничество, резултат от действията на банди, съставени от декласирани елементи от всички народности с цел безогледен грабеж. Поради по-многобройното присъствие на българско население в областта и особено в пограничните райони, където е най-активно действието на споменатите банди, българските села се оказват най-потърпевши. С появата на другия тип банди - организирани от румънската администрация - се цели компрометиране на българското правителство и създаване на поводи за изгонване на по-видните и заможни българи от Южна Добруджа. Действията на бандите са често целенасочени, като веднага след тяхното оттегляне идва румънската войска и полиция, за да доограби това, което е останало⁸. Голям "принос" в раздухването на антибългарски настроения има и румънският печат, който по даден сигнал веднага започва кампания за поредна опасност от България и Унгария, "аргументирано" със съобщения за действия на чети, за военни приготовления и концентрация на военни сили по застрашената румънска граница⁹.

Четническият въпрос попада и в първата външнополитическа изява на земеделското правителство след подписването на

мирните договори. В предприетата от Ал. Стамболийски 100-дневна обиколка е включено и посещение в Букурещ, където българският премиер възнамерява да постави проблемите, свързани с основния между двете страни добруджански въпрос. Подготовката за тази среща той започва още в Прага и Варшава. След пристигането си в чехословашката столица на 12 декември 1920 г., Ал. Стамболийски дава интервю пред румънски журналисти, в което подчертава желанието на своето правителство за възобновяване на добрите отношения между България и Румъния, както и учудването си, че румънските държавници не правят нищо или почти нищо в тази насока.

Във Варшава българският министър-председател развива идеята за необходимостта от създаването на балканска федерация като възможност за постигане спокойствие на Балканите. Запитан по въпроса за четничеството по границата, той изразява категоричната позиция на своето правителство за противопоставяне на всякаква подобна дейност. В полската столица той обръща вниманието и на "съществуващите проблеми между България и Румъния, свързани с обстановката в Южна Добруджа". Според българския премиер, "само тяхното разрешаване ще премахне всички недоразумения"¹⁰.

Във връзка с предстоящото посещение на Ал. Стамболийски в Букурещ в румънския печат все по-често се забелязват остри забележки, целящи неутрализирането на евентуално българско искане, свързано с подобряване положението на българите в Южна Добруджа. Инициаторът за поредната антибългарска акция е вестника на Консервативно-демократическата партия "Диминяца". Под явно провокационното заглавие "България иска Катрилатера", варшавският кореспондент на вестника уведомява читателите си, че "Стамболийски възнамерява да постави въпроса за четиригълника през време на разговорите с румънските държавници". Искрата, подадена от "Диминяца", бързо намира добра почва. "Адевърул" също излиза с уводна статия, уверяваща румънската общественост, че "България няма право да претендира за Добруджа, защото тя им е излишна, а и нейните основни интереси са на юг"¹¹.

При така създадената обстановка и очертани предварителни позиции за предстоящите разисквания, на 6 януари 1921 г. българският министър-председател пристига в румънската сто-

лица. Още в началото на разговорите става ясно, че те ще бъдат свързани преди всичко с въпроси, засягащи румънските интереси и политика. Непосредствен интерес към тях проявява и английският пълномощен министър в румънската столица Деринг - той не пропуска нито един дискутиран въпрос и в повечето случаи е непосредствен участник или посредник при водене на разговорите. Това, от което най-много се интересува английският дипломат е дали "Т. Йонеску е дискутирал със Стамболийски болшевишката опасност за Бесарабия и каква е била неговата реакция"¹². По-късно българският министър-председател в личен разговор успокоява Деринг за дадените вече уверения на румънския външен министър за "пълното съвпадане на гледните точки и на двете правителства по отношение на болшевиизма". Стамболийски твърде образно декларира, че ако дори "съветските войски след нахлуването си в Бесарабия навлязат и в Добруджа и я поднесат на България като на тепсия, то неговата страна ще се откаже от всичко това без нито миг да се двоуми"¹³. За българската позиция относно болшевишката опасност, заплашваща Бесарабия и Румъния, българският премиер разговаря и със своя румънски колега ген. Авереску. Той и него уверява, че обстоятелствата от вътрешен и външен характер диктуват на България тя да остане неутрална при един подобен конфликт, като при благоприятна възможност и необходимост "тя би помагала с всички сили на заплашените страни"¹⁴.

Ал. Стамболийски не успява да реализира в Букурещ предварително декларираните от него цели по българската политика за четничеството и правата на българите в Южна Добруджа. Водените разговори са изцяло под диктовката на английската дипломация и се "въртят" преди всичко около българския неутралитет при евентуален румъно-съветски конфликт във връзка с Бесарабия.

Поради отправяните често обвинения към българското правителство за намеса във външните работи на Румъния чрез "участие в четничеството", още на 17 декември 1920 г. (т. е. преди визитата на Стамболийски в Букурещ), Министерският съвет взема решение за съставяне на специална комисия за разследване инцидентите по границата. В отговор на направените от Т. Недков (българският пълномощен министър в Букурещ) постъпки, румънското правителство приема предложението за извършване на строга анкета на всички инциденти, за които има постъпила ин-

формация от 1 април до началото на декември 1920 г. Съставът на работните комисии скоро е определен, но дълго време те не могат да започнат работа поради протакания от румънска страна. В крайна сметка за начална дата за работата на смесената комисия е определен 30 март 1921 г., като същевременно румънската страна предлага да се анкетира и всички инциденти до 12 март 1921 г. Присмайки това предложение българското правителство дава ясно да се разбере, че проучваните случаи на четничество не са предварително избрани от българска страна, за да може тя да прикрие участието си в нарушенията по границата¹⁵.

След завършване на анкетата, от рапорта на председателя на българската комисия полковник Печигаргов (от 6 април 1921 г.) става ясно, че всички румънски рекламации за инциденти по сухопътната обща граница от Варна до Добрич са прекомерно преувеличени. Причинителите на нарушенията винаги са били определяни като "комитаджии" или "болшевики" от румънска страна, а рядко като "контрабандисти". Според председателя на румънската комисия, полковник Григореску, такова е румънското разбиране за всеки, който иска да премине границата без паспортна формалност¹⁶. По такъв начин към болшевиките се причисляват и всички онези добруджанци, които се борят срещу терора и беззаконията на румънската администрация.

В крайна сметка от анкетираните 53 инцидента нито един не се оказва, че е резултат от минаване на границата на организирана от българските власти чета. Донесенията за инцидентите от румънска страна се оказват много пъти преувеличени по важност и размер. Всички те са резултат от: затваряне на границата, преминаване по нелегални канали в резултат от скъпото и съпроводено с много формалности и дълги процедури издаване на разрешително, преминаването на бежанци с цел да видят близките и имота си, забраната да се обработват двувластни имоти, извършването на лов в близост до демаркационната линия. За предотвратяването на бъдещи недоразумения двустранната комисия предлага: да се открият по границата няколко допълнителни пункта за преминаване, да се даде широка амнистия на дезертьорите и на преследваните от административните власти (най-вече тези от румънска страна), без да се държи сметка за исканите формалности по закона за паспортите и пр¹⁷. След заключението на комисията Ал. Стамболийски нарежда на българските легации в европейските столици да уведомят съответните прави-

телства, към които са акредитирани, че земеделското правителство е разпоредило "административните и военните власти да вземат всички мерки срещу каквото и да е формиране и преминаване на чети от България за съседните страни", макар че, както става ясно от анкетата, такива не съществуват¹⁸.

Въпреки демонстрираната нееднократно миролюбива политика от страна на София и установената истина във връзка с четничеството по добруджанската граница, на 11 април 1921 г. Румъния, КСХС и Гърция извършват съвместен демарш пред българския министър-председател "за предотвратяване нахлуване на чети". От своя страна българското правителство решително отхвърля обвиненията, заявявайки чрез своите представители в европейските столици за готовността си "да приеме една международна анкета за установяване на истината"¹⁹. На 15 април Ал. Стамболийски изпраща телеграма и до Букурещ, с която декларира желанието на своето правителство "за едно по-тясно сближаване с Румъния". Освен това в нея се дават и гаранции (за кой ли вече път по най-болния за Румъния въпрос), че при един румъно-унгарски конфликт "тя може да бъде напълно спокойна за сигурността си откъм добруджанската си граница"²⁰. Изтъквайки все пак, че нейното подsigуряване и охрана от българска страна се извършва при намалена численост на войската и жандармерията, земеделското правителство апелира за повече реализъм при отправянето на подобни обвинения²¹. Резултатът от тази българска реакция е почти мигновен. Румънското правителство, както и югославското правителство побързват да опровергават всички слухове за предстоящо провеждане на наказателна оккупация на части от българската територия²², а земеделският кабинет побързва да върне добронамерения жест. Тодор Недков уверява представителите на румънския печат в необходимостта от взаимно поддържане на добрите отношения. Опровергавайки слуховете за ирединистко движение²³ в Южна Добруджа против Румъния, той припомня разкритията за нетърпимата административна политика по време на последните избори в Кюстендженски окръг. Към спокойствие в отношенията с Румъния призовава и официалният "Земеделско знаме"²⁴.

За да се отстранят окончателно всякакви съмнения в добрите намерения на българското правителство (за борбата му против четничеството по границата), Министерският съвет възлага на министъра на правосъдието Ал. Радолов да изработи специа-

лен законопроект. В него се настоява за бърза процедура и тежко наказание за всички, които вършат престъпления - обири, убийства и грабежи в пограничните райони²⁵. През юни 1921 г. Министерският съвет одобрява проектозакона и той влиза в сила. Според Чл. 1 от него се предвижда наказание "със строг тъмничен затвор от 7 до 10 години за всеки, който организира чети с цел да предизвика смут в чужда територия". Участниците в подобни чети също се наказват със строг тъмничен затвор²⁶.

Междувременно в Женева от 1 до 10 септември 1921 г. се провежда първият международен конгрес за правата на народите, в който вземат участие представители на 26 страни. Т. Трифонов от българска страна запознава делегатите с действителното положение в Добруджа. Конгресът препоръчва на Румъния да позволи на избягалото в България население да се завърне по родните си места. Възприема се идеята за плебисцит в Южна Добруджа, с който да се определи нейното политическо устройство и национална принадлежност²⁷. Конгресът в Женева обаче остава само един неуспешен епизод от международната политическа дейност, защото и след взетите от него решения Румъния продължава да не обръща внимание на отправяните към нея съвети, а положението на добруджанци си остава същото.

* * *

Целият месец май 1921 г. (по време и след завършване на Генеузката конференция) се характеризира както с продължаване на румънския разбойнически терор и грабежи, така и с увеличаване на страданията на добруджанци от създаденото в 15 километрова зона от границата военно положение. Въпреки признанията от страна на някои румънски вестници (правени и по-рано) за участието на корумпираната румънска администрация в тормоза над добруджанското население, промяна от страна на официалните власти не се забелязва. Не довеждат до особен положителен резултат и взетите от двете правителства мерки за изсичането на горите около границата, взаимно информиране за появата на съмнителни лица в пограничните райони, както и предаването на заловените контрабандисти²⁸. За да даде някакво що-годе морално оправдание за положението в Южна Добруджа и за позицията на румънския печат спрямо България, и "Дачия",

и "Лупта" публикуват информации за срещата между Стамболийски и Кр. Раковски. Прави се опит да се внуши на румънската общественост, че уж "българският премиер е сключил в Генуа спогодба, задължаваща България да признае Бесарабия за съветска, а Русия - Добруджа за българска, като същевременно с това българското правителство трябва да изгони врангелистите от пределите на царството"²⁹.

След Генеузката конференция се наблюдава още по-голяма поляризация на френско-английските отношения. По същото време, въпреки че поне показно Румъния не е толкова антибългарски активна, тя гледа твърде ревностно на евентуално сръбско-българско сближение. В Букурещ посрещат със задоволство съобщението за заканата на крал Александър да унищожи комитите със собствените си сили, щом България се обявявала за неспособна да контролира разбойничеството поради наложениите и от мирния договор ограничения. Според наблюденията на Деринг, румънският външен министър проявява съдържаност, разглеждайки заплахите спрямо България като неразумни и неуместни. Но той не пропуска възможността да изпрати до ген. Фичев официално предупреждение, което обаче е много по-сдържано от това на сърбите и гърците³⁰.

По повод на подадената на 14 юни 1922 г. колективна нота българското правителство изпраща подробна информация до българските легации в Лондон, Париж, Рим, Белград, Букурещ и Атина. "За всички взети мерки от страна на българската войска и пограничната стража против образуването на разбойнически чети в страната, като и против преминаването на такива в съседните държави". Несъстоятелността на обвиненията се потвърждава и от доклада на Щаба на армията, че "там няма постъпило нито едно донесение и за най-малък инцидент по границата, както и няма случай за залавяне на разбойническа чета". Всичко това дава основание да се твърди, че такива чети "не са образувани на българска територия, а ако е имало такива чети, то те са възникнали на местна почва"³¹.

След колективното предупреждение от трите балкански държави българското правителство подава нота до Съвета на ОН по четническия въпрос. Заедно с правителствата на КСХС, Румъния и Гърция то е поканено да изпрати свои представители, които да присъствуват при разглеждането на спора³². С международното поставяне на четническия въпрос земеделското пра-

вителство започва да съставя закон за изтребление на разбойничеството. Законопроектът е внесен за обсъждане в Народното събрание на 26 юни 1922 г. В него се предлага вземане на много строги мерки както против самите разбойници, така и против техните съучастници. На 30 юли законопроектът отново се разглежда от народните представители, а на 25 ноември 1922 г. той е утвърден и публикуван в "Държавен вестник" на 12 декември 1922 г.³³.

Сравнително бързото присъединяване на закона за разбойничеството говори за вниманието, което българското правителство отделя на този проблем не само за вътрешното спокойствие на страната, но и за запазването от външни нападки.

Българското участие в сесията на ОН се основава на предварителните договорености от 1919 г. и 1920 г. във връзка с правата на малцинствата. Според Т. Недков, бивш пълномощен министър в Букурещ, "в Лондон се съсредоточават не само усилията за решаване на бъдещата стопанска политика на континента, но и съдбата на четническия въпрос, раздухван толкова много от нашите съседи"³⁴.

Всъщност, свикването на сесията на ОН не е резултат само от събитията по добруджанската граница, а преди всичко следствие от влошаването на българо-югославските отношения и солидарността на останалите две държави с КСХС. Преди нейното започване и Белград и Букурещ настояват за изтегляне от пограничната зона на всички чиновници и служачи, на всички които имат роднини в териториите на съседните държави, както и да се спре толерирането на благотворителните дружества в България, обвинявани в организирането на чети и извършването на терористични акции³⁵. Тези искания са непрекрита намеса във вътрешните работи на страната, факт, който не е изолирано явление, а продължение на политическия натиск, упражняван върху победна България. Направените от българска страна предложения отново са свързани с искането за създаване на международна комисия, която "да установи отговорностите, както и да изработи мерки за обезпечаване нарушената по границата"³⁶.

След изслушването на заинтересованите страни в английската столица на 20 юли 1922 г., Съветът на ОН, решава, че "постъпката на българските съседи не е неприятелска, понеже в момента се водят преки преговори". Предложено е въпросът отново да се отнесе до Съвета на ОН ако не се стигне до желаното

решение между заинтересованите страни³⁷. Въпреки че обвиненията към България секват за известно време, четническият въпрос и свързаните с него проблеми остават нерешени.

* * *

Напрегнатото положение в Южна Добруджа продължава и през първите месеци на 1923 г. Характерът и заплашителното звучене на румънските нападки не са променени. Отново се повтарят обвиненията в четничество и концентрация на български войски по сухопътната граница в Добруджа³⁸. Поредната румънска активност с антибългарска насоченост е свързана и с предстоящото гласуване на извънредни военни кредити³⁹.

По повод румънската активност с антибългарска насоченост Ал. Стамболийски изказва учудването си от румънските оплаквания, отчитайки както резултата от водените в Букурещ разговори (по време на посещението му там преди да замине за Лозана), така и хода на работата на българо-румънската комисия по уреждане на редица спорни въпроси, стоящи между двете съседни държави. Българската теза е потвърдена и от резултатите на приключилата малко преди това обиколка на френския подполковник Д'Амерези по добруджанската граница. Заключението му, че по нея няма никакви нарушения, опровергава за пореден път водената от Букурещ антибългарска кампания⁴⁰. Направената от Министерството на войната проверка също доказва отсъствието на четнически действия по границата, а "ако има някакви нарушения въобще, те са от съвсем друг характер: дезертиране от румънската армия, преминаването на контрабандисти или на отделни лица, стремящи се към връзки със семействата си"⁴¹. Предпоставки за такъв род нарушения създава и самата румънска администрация - отказала правото на гражданство на по-голямата част от подалите молби под предлог, че били изпуснали срока за представяне на необходимите документи. Ето защо българската страна от смесената комисия настоява за удължаване на този срок⁴². За да отнеме възможността за бъдещи подобни обвинения, българското правителство създава специална комисия, която да изработи мерки, гарантиращи охраната на границата. В Народното събрание е внесен и обсъден "Законопроект за устройството на войската и пограничната стража на българското царство", който е приет и влиза в сила през март 1923 г.⁴³. Спо-

ред Чл. 3 от него и според клаузите на Ньойския диктат, числото на офицерите не трябва да надминава 1000 за войската и 150 за пограничната стража, а за подофицерите - 1334 за войската и 200 за пограничната стража, а според Чл. 4 численият състав на войската и на пограничната стража се попълва само с доброволци.

В крайна сметка през разглеждания период не се стига до определено решение на четническият въпрос. Появил се като резултат от следвоенното осакатяване на България, през цялото управление на земеделското правителство той е използван от нашите съседи за оказване на постоянен дипломатически натиск върху него. За разлика от КСХС и Гърция, Румъния включва проблема с четничеството и в своята политика, свързана с Бесарабския въпрос. Регулатор на отношенията и към него много често се явява и състоянието на румънската вътрешна и външна политика. Въпреки изнесените доказателства за несъстоятелността на румънските обвинения, Букурещ не пропуска (винаги, когато има изгода) да се позове на четническият въпрос в Южна Добруджа при предприемането на съответни действия по дипломатически и вътрешнозаконодателен път. Заплахите на Румъния и останалите две държави принуждават земеделското правителство да приеме и редица закони, свързани с четничеството по границата, с разбойничеството вътре в страната, както и необходимите мерки за охрана по границата. В това фактически се състои неговата реакция, ограничена в значителна степен от клаузите на Ньойския диктат и конкретната политическа обстановка в Европа и на Балканите. Въпреки общото впечатление за защитна и "оправдателна" позиция от страна на земеделското правителство, то не пропуска и най-малката възможност за известна настъпателност. Основен мотив в тази насока се явява искането за международна анкета и широко огласяване на получените резултати. Явно това е твърде успешен ход на българската страна, защото Румъния и останалите две балкански държави старателно отклоняват всяко подобно искане от страна на София, като за известен период от време секват и техните обвинения и претенции по четническият пограничен въпрос. Важен факт от българския политически живот от този период е подкрепата, която земеделското правителство получава от опозиционните партии в страната, на водената от него политика свързана с четническият въпрос, въпреки силно изразеното им неприязнено отношение към цялостното управление на Стамболийски. Независимо от на-

правните усилия положението на българите в Южна Добруджа и на прогонените от родните им огнища добруджанци не се променя.

Б Е Л Е Ж К И

1. П е н ч и к о в , К. Добруджанският въпрос в международните отношения (1919-1923 г.). - Трудове на ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий", т. 24, кн. 3, ИФ, 1986-1987.; К у з м а н о в а , Ант. От Ньой до Крайова. Въпросът за Южна Добруджа в международните отношения (1919-1940 г.). С., 1989 г.

2. ЦВА, ф. 40, оп. 2, а. с. 767, л. 129-130.

3. Телеграма от ЦДНС-Варна до Софийското представителство на ЦДНС, 25 окт. 1918. - ДА-Варна, ф. 80 к, оп. 1, а. с. 10, л. 120.; Вж. по въпроса и Г а н с в., Г. М. Добруджанско национално движение в периода 1914-1919 г., ГСУ-ИК, т. 56, С., 1961. с. 133.

4. ДА-Варна, ф. 80 к, оп. 1, а. с. 1, л. 286-287.

5. ЦВА, ф. 40, оп. 2, а. с. 782, л. 114-115.; ЦДИА, ф. 176, оп. 3, а. с. 1385, л. 12-13, 33.; ДА-Варна, ф. 80к, оп. 1, а. с. 33, л. 1, 24.; Т о д о р о в , П. Добруджанската нелегална националноосвободителна автономистка организация (1919-1923 г.), Трудове на ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий", т. 25, кн. 3, ИФ, 1987, с. 12.

6. Т о д о р о в , П. Добруджанската нелегална националноосвободителна..., т. 25, с. 7.; П е т к о в а , Ел. Отношението на Англия към националноосвободителното и революционно движение в Южна Добруджа (ноември 1918-май 1919 г.), Научни трудове на АОНСУ, история 10, С., 1980. с. 211.

7. ЦВА, ф. 40, оп. 2, а. с. 767, л. 374, 400.

8. ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. с. 279, л. 200.; К у з м а н о в а , Ант. Въпросът за Южна Добруджа и българо-румънските отношения 1923-1933 г., ИБИА, т. 39, С., 1988. с. 195.; Същата, От Ньой до Крайова..., с. 58.

9. К у з м а н о в а , Ант. От Ньой до Крайова..., с. 67.

10. А н ч е в , Ст. Добруджанският въпрос в 100-дневната обиколка на Александър Стамболийски. - В: Сб. 50- години от възвръщането на Южна Добруджа. Силистра. 1990. с. 54-55.

11. Недков до Белимезов, Букурещ, 3 ян. 1921. - ЦДИА, ф. 460, оп. 2, а. с. 9, л. 79.; Анчев, Ст. Добруджанският въпрос в 100-дневната..., с. 55-56.

12. НАИИ, а. к. IV, оп. 87, а. с. 44, л. 365.

13. Телеграма от Деринг до лорд Кързън, 12 ян. 1921 г. - НАИИ, а. к. IV, а. с. 45, л. 373.; Анчев, Ст. Добруджанският въпрос в 100-дневната обиколка..., с. 57.

14. А н ч е в , Ст. Добруджанският въпрос в 100-дневната обиколка..., с. 58.

15. ЦВА, ф. 22, оп. 3, а. с. 247, л. 1-2, 5-9, 20-25.

16. Пак там, л. 27, 31, 46-47, 69, 72.; ф. 24, оп. 3, а. с. 61, л. 106-107, 112, 117-119, 155.

17. ЦДИА, ф. 460, оп. 2, а. с. 3, л. 19, 71-76, 89-90.; ф. 321, оп. 1, а. с. 2744, л. 144- 151.; Земледелско знаме, 33, 21 май 1921.; Земледелец, Варна, 34, 23 май 1921.; Добруджанско знаме, 52, 10 май 1921.; Добруджански вестник, 14, 17 май, 1921.; К у з м а н о в а , Ант. от Ньой до Крайова..., с. 72.; П е н ч и к о в , К. Добруджанският въпрос..., с. 88.

18. ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. с. 1618, л. 6.

19. ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. с. 1618, л. 31-32.; а. с. 2101, л. 9.

20. Пак там.

21. Отчеството, 1, 2 апр. 1921. с. 4-5, 7.

22. ЦДИА, ф. 460, оп. 2, а. с. 3, л. 66.

23. Става въпрос за движение в Южна Добруджа борещо се против оставането и под румънска власт - бел. авт.

24. Румъните признават за терора в Добруджа - Добруджанско знаме, 56, 21 юни 1921.; Земледелско знаме, 32, 42 от 19 май и 16 юни 1921 г.

25. Земледелски борец, 19, 24 май 1921.; Земледелец-Варна. 61, 1 юли 1921.

26. Земледелски борец, 26, 26 юни 1921.; Земледелско знаме. 49, 5 юли 1921.

27. М и ш е в , Н. Д. Международен конгрес за правата на народите. - Свободно мнение. 1, 20 ян 1922. с. 13.

28. ДА-Русе, ф. 1к, оп.1, а. е. 269, л.44.; Ратник Русе-Разград, 3072, 12 май 1922.; Русенска поща, 130, 138 от 14 и 23 май 1922.; ЦВА, ф. 22, оп.3, а. е. 344, л. 37-38.
29. Русенска поща, 145, 2 юли 1922.
30. Съобщение от британската легация в Букурещ, 11 юни 1922. - НАИИ, а. е. IV, оп. 258, а. е. 122, л. 843- 846.
31. ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 469, л. 57.
32. Победа, 116, 24 юни 1922.; Радикал, 139, 27 юни 1922.; Четничеството пред ОН. Отговор на България. - Русенска поща, 168, 30 юни 1922.
33. ЦДИА, ф. 173, оп. 3, а. е. 3084, л. 2, 14.; Победа, 122, 1 юли 1922.
34. Недков, Т. Националните малцинства и нашите съседни. - Демократия, 17, 25 юли 1922. с. 408-409, 432.; Епоха, 16, 14 юли 1922.
35. Вербални ноти от 16 и 18 юни 1922. - НБКМ-БИА, ф. 356, а. е. 14, л. 9-10.
36. Шифрована телеграма от Букурещ до К. Тодоров, 18 юли 1922. - ЦДИА, ф. 327, оп.1, а. е. 469, л. 90.
37. Земледелско знаме, 87, 21 юли 1922. и 88, 24 юли 1922.; Победа, 136, 20 юли 1922., 137, 21 юли 1922., 124, 23 юли 1922., 157, 26 юли 1922.; Народ, 153, 18 юли 1922., 155, 20 юли 1922., 157, 22 юли 1922.; Зора, 942, 29 юли 1922.; Ден, 415, 21 юли 1922., 422, 29 юли 1922., 441, 20 авг. 1922.; Слово, 81, 20 юли 1922.
38. Слово, 224, 11 ян. 1923.; Русенска поща, 332, 13 ян. 1923.; Утро, 4042, 18 ян. 1923.
39. Утро, 4047, 25 ян. 1923., 4049, 27 ян 1923.; Мир, 6783, 17 ян 1923.; Русенска поща, 370, 27 февр. 1923.
40. Независимост, 529, 22 ян. 1923.; Русенска поща, 324, 26 ян. 1923.
41. ЦВА, ф. 1, оп. 5, а. е. 510, л. 6.; ф. 22, оп. 3, а. е. 344, л. 9 - 10.
42. Кузманова, А. От Ньой до Крайова..., с. 84.
43. ЦВА, ф.1, оп. 5, а. е. 510, л. 14.; Стенографски дневници на XIX ОНС, III, Р. С., 47 засед. от 3 февр. 1922. с. 1018, 1020.; 51 засед. от 15 февр. 1923. с. 1073-1074.

МЕЖДУНАРОДНА ДЕЙНОСТ НА СЪЮЗА НА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ /1918-1934/

ПЕТЪР ТОДОРОВ

В края на Първата световна война възниква комплекс от предпоставки и фактори, които улесняват анексирането на Бесарабия /Молдова, Молдавия/ от Румъния. Първоначално особено важно значение има разпадането на царска Русия в хода на двете революции от 1917 г., руско-украинската конфронтация и плановите на Германия и Австро-Унгария да задържат трайно в своя орбита Румъния чрез териториални придобивки в двуречието на Прут-Днестър и дори в Северна Добруджа. Впоследствие Румъния успява да се вреди сред победителите във войната и да анексира Бесарабия¹. Предизвиквайки много дебати на мирната конференция в Париж, в крайна сметка този акт е признат с договора от 28 октомври 1920 г., сключен между Румъния и Главните и сдружени сили /без САЩ/. Великобритания ратифицира договора през 1922 г., Франция - през 1924 г., Италия - през 1927 г. Япония отказва да го ратифицира, САЩ поддържа позиция на неангажираност, а СССР се обявява категорично против него. България също не прави официална декларация за признаване на анексията с мотива, че не би могла да го стори преди Великите сили.

През периода между двете световни войни румънските управляващи среди не изпълняват поетите с договора от 9 декември 1919 г. задължения да зачитат правата и свободите на многомилионното национално-малцинствено население на Румъния. В Бесарабия се практикува режим на стопанско разорение и денационализация на българското, украинско, руско и друго малцинствено население. Повече от 12 години областта е държана във военно положение; прилага се специално за областта законодателство; масовият терор, мотивиран обикновено като борба с болшевизма, взема хиляди жертви; предизвиква се и се насърчава емигриране /изселване/ на национално-малцинствено население /към средата на 30-те години броят на емигрантите достига 500 000 души/, а т. нар. "бесарабска система" засяга болезнено и българското население. Заедно с гагаузите, все още с българско национално самосъзнание, то населява Южна Бесарабия /Онгъл,